

PATAISOS ĮSTAIGŲ DARBUOTOJŲ IR NUTEISTŲJŲ KONSTRUKTYVIOJI SĄVEIKA

Doc. dr. Julius Dermontas

Lektorius Ramūnas Liutikas

Lietuvos teisės universitetas, Socialinio darbo fakultetas, Penitencinės teisės ir veiklos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 45 35
Elektroninis paštas pvk@ltu.lt

Pateikta 2002 m. rugsėjo 11 d.

Parengta spausdinti 2002 m. rugsėjo 24 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Socialinio darbo fakulteto Psichologijos katedros profesorius
habil. dr. Viktoras Justickis ir šio fakulteto Penitencinės teisės ir veiklos katedros dr. e. docento
pareigas Dmitrij Usik*

Santrauka

Straipsnyje tyrinėjama Lietuvos pataisos įstaigų (PI) darbuotojų ir nuteistųjų konstruktyvioji sąveika per pastaruosius 20 metų. Konstruktyvioji sąveika yra viena iš svarbiausių problemų, kylančių tobulinant penitencinę sistemą. Konstruktyviosios sąveikos esmė – abipusė empatija ir bendradarbiavimas sprendžiant asmenines ir socialines nuteistųjų problemas. Literatūroje paplitusi *sąveikai* priešinga sąvoka *poveikis* (biheviorizme – stimulus, reakcija) ugdo paklusnumą, vergiškumą, nesavarankiškumą, baimę ir nerimą.

Straipsnio tikslas – ištirti PI darbuotojų ir nuteistųjų sąveiką ir numatyti jos tobulinimo perspektyvas. Tyrimai patvirtino hipotezę, kad nuteistieji, galintys savo poreikius patenkinti doru darbu, padedami darbuotojų išmoksta patys spręsti savo asmenines ir socialines problemas, palaiko humaniškus santykius su darbuotojais ir kitais nuteistaisiais, dorai elgiasi, tampa empatiški ir nepavojingi visuomenei.

Pagrindinės sąvokos: sąveika, socialinė sąveika, empatija, konstrukcinė sąveika, atkuriamasis teisingumas, probacija, parolis

Problemos aktualumas. Problema susijusi su pataisos įstaigų darbuotojų ir nuteistųjų konstruktyvios sąveikos tobulinimu. Lietuvos probacijos ir parolio tarnybos, vadinamos **pataisos inspekcijomis**, buvo įkurtos 1946 metais (tada jos įvardytos pataisos darbų inspekcijomis) ir priklausė Vidaus reikalų ministerijos teritorinėms milicijos valdyboms bei skyriams. Jų pagrindinė funkcija – kontroliuoti lygtinai nuteistuosius ir paleistuosius. Tik praėjus 10 metų po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, t. y. 2000-aisiais, pataisos inspekcijos tapo Teisingumo ministerijos institucijomis. Pagaliau atsirado galimybė įvykdyti Tipinių minimalių elgesio su kalintais taisyklių, Jungtinių Tautų patvirtintų dar 1955 m., 60 punkto nuostatas. Šiame punkte nurodoma, kad lygtinai nuteistų ir lygtinai į laisvę paleistų asmenų priežiūra „neturi būti patikėta policijai ir turi būti derinama su veiksminga socialine parama“, taigi pabrėžiamas pataisos inspekcijų socialinių darbuotojų vaidmuo, kurių pagrindinės funkcijos – padėti lygtinai nuteistiems ir lygtinai paleistiems asmenims įsigilinti į kilusių problemų ir sunkumų priežastis, jas šalinti, aptarti priimamų problemų sprendimo variantų padarinius. Pirmiausiai ištirsime pataisos įstaigų (PI) darbuotojų ir nuteistųjų sąveikos ypatumus.

Nuteistųjų pataisos procesas yra bendro ugdymo dalis. Jam įtakos turėjo pastarųjų dešimtmečių Lietuvos istoriniai ir kultūriniai veiksniai: socializmo idėjų, autoritarinio komandinio ugdymo (ugdytojų autoritariškumo, vienpusio aktyvumo ir ugdytinių pasyvumo, jų iniciatyvos, laisvės slopinimo) keitimas laisvu ugdymu demokratinės valstybės sąlygomis, skatinančiomis atskirų individų – ugdytinių – aktyvumą, iniciatyvą, kūrybingumą, tobulinimąsi, konstruktyvų ugdytojų ir ugdytinių bendradarbiavimą ir bendrą veiklą.

Į ugdymo mokslą *sąveikos* sąvoką dar 1929 m. įvedė J. Vabalas–Gudaitis. Jis teigė, kad ugdymą galima „apibūdinti kaip socialinę konstrukcinę sąveiką“ (Vabalas–Gudaitis,

1983, p. 108), kurios esmę sudaro įjauta, įsijautimas ir atjauta, tai yra empatija, o sąveikos tikslas – konstruoti, „vis stipriau jungti sąveikos narius“, nuolat didinti konstrukcinę žmonijos sąveiką (Vabalas–Gudaitis, 1983, p. 105), nes vienpusis poveikis (kaip tik tokia yra dabartinė biheviorizmo teorija, *aut. past.*) skatina dresūrą, auklėtojų ir auklėtinių „išsigimimą“ (Vabalas – Gudaitis, 1983, p. 103). Pataisos įstaigų sistemoje tai – ne **subjekto** (PĮ darbuotojo) ⇨ **objekto** (nuteistojo) santykis, o **subjekto** (PĮ darbuotojo) ⇔ **subjekto** (nuteistojo) konstruktyvioji **sąveika**, kai nuteistieji taip pat yra veikėjai.

Konstruktyviosios sąveikos teorijos aktualumas pabrėžiamas šiuolaikinių pedagogų ir psichologų, pavyzdžiui, L. Jovaišos (2001), R. Kočiūno (1995), V. Aramavičiūtės (1985), B. Bitino (1986), Z. Bajoriūno (1997), taip pat kituose darbuose. Konstruktyviosios sąveikos įsijautimą L. Jovaiša laiko pirmąją psichagoginės konsultacijos sąlyga (Jovaiša, 2001, p. 171), o R. Kočiūnas – vienu svarbiausių psichologinio konsultavimo ir psichoterapijos komponentų (Kočiūnas, 1995, p. 54). V. Aramavičiūtė mano, kad įsijautimas ir empatija yra dorovinės nuostatos formavimo pagrindas (Aramavičiūtė, 1985, p. 19), B. Bitinas – kad auklėjimo procesą sudaro auklėjamųjų situacijų grandinė – auklėtojo ir auklėtinio (auklėtinių grupės) sąveika (Bitinas, 1995, p. 51). Z. Bajoriūnas pažymi, kad „konstrukcinės sąveikos principas yra vienas svarbiausių pedagogikos atradimų“ (Bajoriūnas, 1997, p. 263). Edukologinė konstrukcinė sąveika vyksta ir penitencinės (pataisos) sistemos įstaigose. Problemos aktualumą lemia tai, kad Lietuvos penitencinės sistemos pataisos procesas iki 1990 m. buvo įslaptintas ir netirtas. Dėl to konstruktyviąją sąveiką tirti ir taikyti labai aktualu ir šiuolaikiška.

1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę buvo pradėta reformuoti pataisos sistema. Kadangi PĮ edukologinis procesas reguliuojamas įstatymais, pirmiausia atkreiptas dėmesys į pataisos proceso teisinės bazės kūrimą. 2002 m. birželio 27 d. buvo priimtas naujas Bausmių vykdymo kodeksas. Numatyta pagerinti nuteistųjų gyvenimo sąlygas, kad jos atitiktų tarptautines Tipinės minimalias elgesio su kaliniais taisykles (Tipinės minimalios elgesio su nuteistaisiais taisyklės. Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys, 1991, p. 149) ir Europos kalėjimų taisykles (*The European prison rules*, 1987). Dar nepriėmus šio Kodekso buvo išplėstos nuteistųjų teisės (padidintas pasimatymų skaičius), panaikinta nuteistųjų nuobauda uždrausti pasimatymus, leisti pokalbiai telefonu, šukuosenos; leista dėvėti nuosavus drabužius, avalynę, turėti laikrodžius, įsigyti televizorius, steigti nuteistųjų savitarpio pagalbos visuomenines organizacijas, sudarytos sąlygos atlikti religines apeigas tam tikrų kategorijų nuteistiesiems, leidžiama trumpai išvykti aplankyti artimuosius sunkios ligos ir mirties atveju, suteikta teisė kreiptis į Europos Žmogaus Teisių Teismą.

Į Bausmių vykdymo kodeksą įtrauktas naujas skirsnis – „Laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų socialinė rehabilitacija“, kuriame atsispindi pagrindiniai socialinės rehabilitacijos tikslai ir formos bei pataisos įstaigų psichologinės tarnybos veikla.

Atsivėrus langui į Vakarų ir tarpininkaujant Europos Sąjungai sustiprėjo ryšiai su Skandinavijos šalių penitencinėmis sistemomis, pasirašyta bendradarbiavimo sutartis su Švedija. 1998 m. Lietuva tapo Kanadoje įkurtos tarptautinės Pataisos ir kalėjimų asociacijos nare. 1999 m. vasario 25 d. Vilniuje buvo pasirašytas Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos ir Kanados teisingumo ministerijos pataisos tarnybos tarpusavio supratimo memorandumas dėl Kanados ir Lietuvos pataisos projekto.

Pataisos darbų – Bausmių vykdymo kodekso turinys naujas, pažangus, tačiau pats pavadinimas – „Bausmių vykdymo kodeksas“ – pasiskolintas iš Rusijos Federacijos, nes griežtinant režimą pataisos procesas keičiamas baudžiamuoju procesu ir bausmių vykdymu. Toks Kodekso pavadinimas nukreipia į baudimą – bausmių vykdymą.

Pavadinimas „Bausmių vykdymo kodeksas“ neatitinka Jungtinių Tautų, Europos ir kitų pasaulio šalių standartų. Pavyzdžiui, Suvienytųjų Tautų Organizacijos kongresas dar 1955 m. tokį dokumentą pavadino *Tipinėmis minimaliomis elgesio su kaliniais taisyklėmis* (atitinkamai galėtume vadinti *Elgesio su nuteistaisiais kodeksu*), Švedija – *Korekcinio elgimosi institucijose įstatymu*, Kanada – *Korekcijos ir sąlyginio paleidimo* (ne bausmės vykdymo) *įstatymu*.

F. Sepillonas (*Code Criminal*, 1767, T 3, p. 1095) teigia, kad „mūsų civilinėje teisėje kalėjimas neturi būti laikomas bausme“ (cit. pagal Foucault, 1998, p. 145).

„Kalėjimų vaidmuo yra sulaikyti asmenį ir jo kūną kaip užstatą... kalėjimu niekas nebaudžiamas, juo tiesiog apsidraudžiama... kalėjimas nėra bausmė. Visa žmogaus esybė sukyla prieš tokią šlykščią mintį (Foucault, 1998, p. 147).

Bausmių vykdymo kodeksą reikėtų vadinti Elgesio su nuteistaisiais arba Pataisos kodeksu. Elgesio su nuteistaisiais (arba Pataisos) kodeksas pabrėžtų dvišalę – nuteistųjų ir pataisos įstaigų darbuotojų – bendrą veiklą (sąveiką), skirtą atgailai, apimančią skriaudos ir žalos atlyginimą, nuteistųjų elgesio korekciją ir problemų sprendimą, o ne baudimą ir bausmės vykdymą. Tai atitiktų Europos Tarybos reikalavimus.

Reikia keisti ne tik Bausmių vykdymo kodekso pavadinimą, įstaigų darbuotojus orientuojant į baudžiamąją funkciją, bet ir visą baudžiamąją politiką. Norime atkreipti dėmesį į tai, kad Europos ir kitų pasaulio šalių teisinės sistemos, be laisvės atėmimo bausmės, plačiai taiko *baudą, visuomenei naudingą darbą (viešuosius darbus), tarpininkavimą atkuriant žmogiškus tarpusavio santykius (atkuriamąjį, t. y. restoratyvinį teisingumą) bei probaciją ir parolį – pataisos inspekcijas (Use of Technology in Community Correction, 1998).*

Norėtųsi panagrinėti dvi pastarąsias ne baudimo politikos priemones. Apie jas rašyta nedaug. Manytume, į šias priemones, ypač plačiai taikomas Japonijoje, Belgijoje ir kitose šalyse, turėtų būti atsižvelgta reformuojant penitencinę sistemą. Minėtos priemonės yra ne tik pažangesnės, nes geriau atitinka bausmės tikslus ir leidžia išlaikyti socialinius nuteistųjų ryšius, bet ir reikalauja mažesnių ekonominių sąnaudų.

Atkuriamojo teisingumo esmę sudaro kūrybingas *kriminalinių konfliktų sprendimas* per tarpininkus netaikant tradicinio laisvės atėmimo, nes siekiama konstruktyvaus nukentėjusiojo (aukos) ir teisės pažeidėjo dialogo. Per tarpininką siekiama rasti bendrą, abiem šalims priimtina sprendimą, atlyginti materialinę ir moralinę žalą, sušvelninti santykius bei *sutaikyti* abi šalis.

Atkuriamasis (restoratyvinis) teisingumas atsižvelgia į padarytą nusikaltimą, tačiau manoma, kad kriminalinis nusikaltimas – tai žmonių tarpusavio santykių problema. Teisės pažeidėjai skatinami prisiimti atsakomybę už savo elgesio padarinius ir nukentėjusiajam padarytą žalą. Dalyvaujant tarpininkui – socialiniam darbuotojui – nukentėjusiajam (aukai) leidžiama būti derybų su teisės pažeidėju partneriu dėl materialinės ir moralinės žalos atlyginimo.

Kaltės pripažinimas, priimtinių sprendimų ieškojimas, taikių, žmogiškų kriminalinio konflikto dalyvių santykių atkūrimas, susitaikymas, susitarimų ir sutarčių sudarymas bei vykdymas (netaikant laisvės atėmimo) yra atkuriamajam teisingumui būdingi bruožai. Atkuriant žmonių tarpusavio santykius operatyviau reaguojama į nusikaltimus, greičiau ginami nukentėjusiųjų (aukų) interesai.

Pagrindinis darbo krūvis tenka socialiniams darbuotojams (tarpininkams), turintiems teisinį, pedagoginį ir psichologinį išsilavinimą, sugebantiems įsigilinti į žmonėms kilusius klausimus, kriminalinių problemų priežastis ir kartu su abiem kriminalinio konflikto šalimis ieškoti priimtinių sprendimo variantų, mokėti bendrauti ir vesti derybas. Tarpininkai būtina dalyvauja nukentėjusiojo ir nusikaltėlio derybose ir jas koreguoja.

Tarpininkai atrenka bylas, užmezga ryšius su bylos dalyviais, dalyvauja derybose, aptaria sąlygas. Jie kontroliuoja, kad būtų vykdomi žodinio susitarimo ir sutarties įsipareigojimai, stengiasi nustatyti gerus santykius su abiem šalimis. Iš pradžių abi šalys bendrauja per tarpininką. Tarpininkas įsigilina į abiejų šalių kriminalinio konflikto priežastis. Vėliau, jam dalyvaujant, susitinka nukentėjusysis ir teisės pažeidėjas (jei to nori abi šalys), atsiprašoma, raštu įsipareigojama atlyginti moralinę ir materialinę žalą, sudaroma sutartis, numatomos jos vykdymo sąlygos, terminai ir kontrolė.

Tarpininko vaidmuo labai svarbus. Tarpininkas turi mokėti sukurti atvirumo, pagarbos, pasitikėjimo ir empatijos atmosferą, laikytis savanoriškumo, konfidencialumo, neutralumo ir nešališkumo principų. Japonijoje tokie konstruktyvūs nusikaltėlio ir nukentėjusiojo santykiai yra tradicijų ir kultūros padarinys, tačiau toks tarpininkavimas ir atkuriamasis teisingumas jau sėkmingai taikomas ir Skandinavijos šalyse bei kitose Europos valstybėse. Minėtas tarpininkavimas galėtų būti taikomas ir Lietuvoje. Tada Lietuvos kalėjimuose būtų izoliuojami tik visuomenei pavojingi asmenys. Pavyzdžiui, Japonijoje tik 7 proc. nusikaltėlių skiriama laisvės

atėmimo bausmė. Kiti nusikaltėliai įsipareigoja ieškoti dorų pragyvenimo šaltinių ir paliekami bendruomenėje. Jiems taikomos visuomeninės veikimo priemonės. Restoratyvinis teisingumas turėtų būti probacijos ir parolio tarnybų – pataisos inspekcijų – veiklos sudėtinė dalis.

Kitos alternatyvios laisvės atėmimo priemonės yra probacija (lot. *probatio* – bandymas) ir parolis (pranc. *parole* – garbės žodis) – lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų pasitikint garbės žodžiu.

Tam tikrais atvejais nusikaltėlis ne izoliuojamas nuo visuomenės, o paliekamas bandomuoju laikotarpiu toje pačioje gyvenamojoje vietoje (parolio atveju iš kalėjimų gražinamas į bendruomenę), įsipareigoja dorai elgtis ir būna kontroliuojamas probacijos tarnybų. Tai taikoma visiems nusikaltėliams, kuriems pagal Baudžiamąjį kodeksą numatoma laisvės atėmimo bausmė iki dvejų metų. Lietuvoje tokios laisvės atėmimo priemonės galėtų būti taikomos tiems, kuriems pagal įstatymą numatomas laisvės atėmimas iki trejų metų, nes, palyginti su Europos šalimis, Lietuvos baudžiamasis kodeksas yra daug griežtesnis, o laisvės atėmimo trukmės vidurkis gerokai didesnis.

Alternatyvios laisvės atėmimui priemonės skirtos nuteistojo elgesio korekcijai ir integracijai į visuomenę. Probacijos strategija – geranoriškas santykis su teisės pažeidėjais. Probacijos procesas – socialinė teisės pažeidėjų terapija. Apribojama nusikaltusio asmens judėjimo laisvė, skiriamas intensyvus stebėjimas, globa bei psichologinė, edukologinė, socialinė ir ekonominė pagalba sprendžiant asmenines ir socialines problemas. Socialiniai darbuotojai, išanalizavę padėtį ir ištyrę, kas iš bendruomenės narių pažeidėjui gali padėti, kieno nuomonė jam svarbi bei kieno rūpestingumas ir dėmesys gali sukelti teigiamas emocijas ir paskatinti keistis, pasiūlo teisėjui tokį asmenį skirti globėju. Taip per globėjus į nusikaltėlių korekcijos procesą įtraukiami tūkstančiai bendruomenės narių, nes globėjas skiriamas kiekvienam teisės pažeidėjui. Su pažeidėju (sąlyginai nuteistuoju arba lygtinai paleistuoju) sudaroma sutartis. Užuo atlikęs bausmę kalėjime, jis įsipareigoja: dorai elgtis; laikytis įstatymų; nevengti priežiūros; bet kuriuo paros metu į gyvenamąsias patalpas įsileisti probacijos ir parolio tarnybos darbuotojus; leisti savo bute daryti kratas be įspėjimo; nelaikyti ginklų; dirbti visą darbo dieną; priimti psichoterapeuto pagalbą; jei to reikia, atlyginti nukentėjusiajam žalą; leisti atlikti kraujo ir šlapimo tyrimą, t. y. patikrinti, ar tebevartoja alkoholį ir narkotikus; laikytis komendanto valandos nurodymo nuo 7 val. vakaro iki 6 val. ryto neišeiti iš namų; nesilankyti ten, kur parduodamas alkoholis; nevaruoti narkotikų ir alkoholio; nenutraukti terapijos ir gydymo; neprieštarauti, kad bute būtų įrengtos elektroninės priežiūros priemonės ir už jas sumoka.

Kai kuriuos įsipareigojimus pažada vykdyti ir jo šeimos nariai.

Tiktai kiekviename rajone sukūrus tarnybas – pataisos inspekcijas (40–50-čiai sąlyginai nuteistųjų arba paleistųjų – vienas pataisos inspekcijų tarnybos asmuo bei kiekvienam paskirtas globėjas), būtų galima veiksmingai taikyti amnestiją ir patenkinti malonės prašymus įkalinimą pakeičiant laisvės apribojimu pataisos inspekcijose, visi sąlyginai nuteistieji ir paleistieji susirastų darbą, išlaikytų save ir šeimą, valstybei nereikėtų švaistyti milžiniškų lėšų kalėjimams išlaikyti ir juos saugoti. Šiuo tikslu teisingumo ministro 2000 m. rugpjūčio 21 d. įsakymu Nr. 178 52 rajonų ir miestų Pataisos darbų inspekcijos reorganizuotos į Pataisos inspekcijas, kurios 2001 m. gruodžio 29 d. teisingumo ministro įsakymu Nr. 275 pakeistos į penkias regionų pataisos inspekcijas su 48 padaliniais. Pataisos darbų inspekcijų įskaitose 2002 m. kovo 1 d. buvo 16 928 asmenys, tačiau Pataisos inspekcijose rajonuose ir miestuose dirbo tik 96 darbuotojai (vienam darbuotojui teko po 188 nuteistuosius). Praktiškai pataisos inspekcijos darbuotojai tik registruoja nuteistųjų skaičių ir kitos veiklos atlikti nepajėgūs. Teisingumo ministerija kartu su rajonų savivaldybėmis galėtų įkurti žemės ūkio pataisos įstaigas bei žemės ūkio mašinų remonto cechus, kad nuteistieji už prieinamą kainą padėtų remontuoti žemės ūkio mašinas, jas išnuomotų arba patys dirbtų žemę, augintų javus, gyvulius, padėtų ūkininkams nuimti derlių.

Be abejo, pataisos inspekcijos padės išspręsti labai svarbią nuteistųjų skaičiaus pataisos įstaigose mažinimo problemą, nes Lietuvoje nuteistųjų pataisos įstaigose, 2000 m. sausio 1 d. duomenimis, buvo 14 412 asmenų, 2001 m. sausio 1 d. – 9516, 2002 m. sausio 1 d. – 11 566 asmenys (Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos įskaitos skyriaus duomenys).

Specialistus probacijos ir parolio tarnyboms – pataisos inspekcijoms – bei kalėjimams iš esmės rengia Lietuvos teisės universitetas. Šiuo tikslu įkurtos keturios katedros: Penitencinės teisės ir veiklos, Socialinio darbo, Socialinės politikos ir Psichologijos katedros. Rengiant specialistus daug dėmesio skiriama ne bausmių vykdymui, o nuteistųjų socialinių ir asmeninių problemų sprendimui: kartu su nuteistuoju gilinimasi į sunkumų ir problemų kilimo priežastis, skatinama nuteistąjį mąstyti, savarankiškai pašalinti priežastis, aptarti sprendimo variantų padarinius panaudojant savo sugebėjimus bei bendruomenės ir valstybės institucijų pagalbą, nes laikoma, kad pataisos proceso efektyvumas tiek kalėjimuose, tiek pataisos inspekcijose tiesiogiai koreliuoja (priklauso) nuo nuteistąjo gebėjimų ir galimybių spręsti sunkumus ir problemas. Nesugebėjimas patenkinti gyvybiškai svarbių poreikių ir negalėjimas išspręsti problemų sukelia nuteistiesiems neigiamas emocines būsenas, nepasitenkinimą, agresyvumą, kuris tampa asocialaus, kriminalinio ir recidyvaus elgesio priežastimi.

Tobulinti pataisos procesą penitencinėse įstaigose padeda pažangi Skandinavijos šalių patirtis. Švedijoje yra 8 milijonai gyventojų ir tik 4000 nuteistųjų. Lietuvoje nėra ir 4 milijonų gyventojų, o nuteistųjų – 11 831¹. Suomijoje prieš 15 metų kalėjimuose nuteistųjų buvo keturis kartus daugiau negu gretimose valstybėse. Ji labai greitai, per 15 metų, sumažino nuteistųjų skaičių ir pasivijo kitas Europos šalis. Lietuvoje – buvusi Suomijos padėtis: pagal 1997 m. duomenis 100 000 gyventojų tenka 356 nuteistieji, o pagal 1998 m. rugsėjo 1 d. duomenis – jau 372². Kitose šalyse, 1998 m. duomenimis, nuteistųjų skaičius 100 000 gyventojų buvo toks: Rusijoje – 694, Baltarusijoje – 505, Ukrainoje – 390, Latvijoje – 377, Estijoje – 269, Suomijoje 59, Danijoje – 66, Švedijoje – 66, Norvegijoje – 56 nuteistieji. Taigi nuteistųjų skaičius Suomijoje akivaizdžiai sumažėjo.

Skandinavijos šalių, ypač Suomijos, nuteistųjų skaičiaus mažėjimą rodo tam tikri veiksniai, pirmiausia tai, kad pasikeitė baudžiamoji politika. Baudžiamajame kodekse yra naujų jau minėtos laisvės atėmimo bausmei alternatyvių priemonių. Svarbiausia, kad Suomijos politiškai, pradedant Prezidentu ir Vyriausybe, suprato, kad perpildyti kalėjimai – tai problema, kurią reikia spręsti.

Politikai ir visuomenė įsitikino, kad griežtos ir ilgos laisvės atėmimo bausmės nesumažino nusikalstamumo didėjimo. Pastaraisiais dešimtmečiais Skandinavijos šalių politikai apribojo teisėsaugos institucijų baudžiamąją priemonę – laisvės atėmimą. Buvo iškelti nauji baudžiamosios politikos tikslai.

Suomijoje nauja baudžiamoji politika prasidėjo nuo išlaidų ir rezultatų analizės. Įvertinti neigiami baudžiamųjų institucijų veiklos padariniai ir išlaidos. Įvairių sričių specialistai sustiprino nusikaltimų prevenciją. Buvo iškelta idėja, kad *baudžiamąją politiką reikia pakeisti apgalvota socialinių problemų sprendimo politika*.

Baudžiamoji teisė Suomijoje išliko svarbi, nes apsaugo žmonių teises ir visuomenės vertybes, tačiau pabrėžiamas jau ne baudimas, o nusikaltimų prevencija ir priemonės, nesusijusios su laisvės atėmimu. Nuteistųjų skaičiaus mažinimas – tikslinga, nuosekli, ilgalaikė baudžiamoji ir penitencinė politika (Lappi-Seppala, Tapio, 1998).

Nuteistųjų skaičiaus kalėjimuose mažinimo idėją palaikė Suomijos Prezidentas, politiškai, Vyriausybė, ministerijos, teismai, kalėjimų direktoriai. Žiniasklaidos priemonės ypač padėjo suformuoti visuomenės nuomonę, kad baudžiamosios politikos rezultatai yra nereikšmingi ir net žalingi visuomenei, nes milžiniškos lėšos kalėjimams išlaikyti skiriamos iš mokesčių mokėtojų – visuomenės narių – kišenių³.

Pasaulio šalių patirtis rodo, kad būtų racionalu *visus nuteistuosius, atlikusius du trečdalius bausmės* (išskyrus ypač pavojingus visuomenei, kurie sudaro apie 1 proc. nusikaltėlių), siųsti į Pataisos inspekcijas pagal gyvenamąją vietą, kad jos toliau rūpintųsi šiais asmenimis. Taip būtų visiškai išspręsta paleistųjų adaptacijos problema.

¹ www.nplc. 2002 m. gegužės mėn. Kalėjimų departamento įstaigose esančių laisvės atėmimu nuteistų asmenų skaičius.

² www.nplc.

³ 2002 m. Valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatyme Nr. IX–643 numatyta, kad Kalėjimų departamentui 2002 m. skiriama 95 183 000 Lt.

Kai kurios pažangios užsienio šalių idėjos atsispindi 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII–1968 patvirtintame naujame Baudžiamajame kodekse. Pagal šio Kodekso 10 straipsnį nusikalstamos veikos naujai skirstomos į **nusikaltimus**, už kuriuos nustatyta laisvės atėmimo bausmė, ir **baudžiamuosius nusizengimus**, už kuriuos nustatyta bausmė, nesusiėjusi su laisvės atėmimu, išskyrus areštą. Gerokai išplėstas atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, kai asmuo ar nusikalstama veika prarado pavojingumą dėl mažareikšmiškumo, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko, kai yra asmens, kuris vertas teismo pasitikėjimo, prašymas perduoti kaltininką jo atsakomybei už laidavimą, išplėstas baudžiamojo poveikio priemonių sąrašas – turtinės žalos atlyginimas ar pašalinimas, nemokami darbai, įmoka į nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų fondą.

Pagal Baudžiamojo kodekso 75 straipsnį bausmės vykdymas gali būti atidėtas, jeigu teismas nusprendžia, kad yra pagrindas manyti, jog bausmės tikslai bus pasiekti netaikant laisvės atėmimo bausmės.

Numatoma, kad pagal naują Baudžiamąjį kodeksą tik dviem penktadaliams, t. y. 40 proc. nusikaltėlių, gali būti paskirta laisvės atėmimo bausmė, o likusiai daliai – trim penktadaliams, t. y. 60 proc., galės būti pritaikytos bausmės, nesusijusios su laisvės atėmimu.

Taigi nuo 1990 m. teisinė bazė keičiasi ir tampa palankesnė PĮ darbuotojų ir nuteistųjų konstruktyviai sąveikai. Ją dera nagrinėti penitencinės veiklos turtinimo aspektu.

Tyrimo objektas – pataisos įstaigų darbuotojų ir nuteistųjų sąveika (bendravimas, bendra veikla ir santykiai) per pastaruosius 20 metų.

Tyrimo tikslas – nustatyti PĮ darbuotojų ir nuteistųjų konstruktyvios sąveikos raišką.

Tyrimo hipotezė:

- 1) PĮ darbuotojų ir nuteistųjų santykiai priklauso nuo nuteistųjų poreikių patenkinimo darbu;
- 2) konstrukcinė sąveika gali būti tiriama kaip nuteistųjų ir pareigūnų empatija – tapatūs išgyvenimai vieni kitų atžvilgiu;
- 3) konstrukcinė sąveika priklauso nuo nuteistųjų išmokimo savarankiškai išspręsti asmenines ir socialines problemas.

Tyrimo uždaviniai: ištirti psichopedagoginę literatūrą apie konstrukcinę sąveiką, konstrukcinės sąveikos taikymą Lietuvos pataisos inspekcijose, pataisos darbų kolonijose ir kaulėjimuose, nustatyti PĮ darbuotojų ir nuteistųjų ugdymo tikslus, išgyvenimus, empatiją bei sąveikos ypatumus, remiantis tyrimais numatyti konstrukcinės edukologinės sąveikos tobulinimo perspektyvas.

Tyrimo metodai: stebėjimas, bibliografinių duomenų analizė, anketavimas (liudijimo anketos), nepriklausomų charakteristikų apibendrinimas, sociometrija, pedagoginis eksperimentas. Empirinei tyrimo medžiagai apdoroti ir rezultatų patikimumui pagrįsti taikomi **statistikos metodai**.

Tirta 1980–2000 m. pedagoginės sąveikos teorija ir praktika dirbant su daugiau nei 600 griežtojo režimo pataisos įstaigų nuteistųjų, 10 nuteistųjų mažųjų grupių (brigadų), 248 PĮ darbuotojais (būrio viršininkais – socialiniais darbuotojais, priežiūros ir apsaugos darbuotojais ir prižiūrėtojais). 2002 m. birželį atlikta prižiūrėtojų – vienos Mokymo centro klausytojų grupės (19 žmonių) – apklausa siekiant įvertinti, kaip keičiasi pareigūnų išgyvenimai.

Straipsnio tikslas – mokliškai apibendrinti PĮ darbuotojų ir nuteistųjų konstruktyvios ugdamosios sąveikos tyrimo rezultatus ir numatyti penitencinės sistemos pataisos proceso tobulinimo modelį.

Visų pirma tyrėme hipotezės teiginį, kad nuteistųjų asmenybės poreikių patenkinimas darbu lemia psichologinius ir pedagoginius nuteistųjų ir administracijos santykius, taip pat nuteistųjų santykius su kitais nuteistaisiais ir su pačiu savimi.

Nuteistiesiems buvo išdalytos anketos. Anketą sudarė teiginiai apie požiūrį į darbą, santykius su PĮ darbuotojais, kitais nuteistaisiais, savęs vertinimą. Paprašyta pažymėti patenkinimo santykiais laipsnį: labai patenkintas, patenkintas, nelabai patenkintas ir visai nepatenkintas.

Tyrimo rezultatai. Pagal grupinio indekso formulę nustatėme tokius nuteistųjų, patenkintų ir nepatenkintų darbu, santykius:

1 lentelė. Patenkintų ir nepatenkintų darbu nuteistųjų grupiniai indeksai (iki 1990 m.)

Santykiai su	Patenkintų darbu nuteistųjų grupinis indeksas R	Nepatenkintų darbu nuteistųjų grupinis indeksas R
Cecho administracija	0,66	0,07
Būrio viršininku	0,55	0,42
Kontrolieriais (režimu)	0,55	- 0,03
Įstaigos administracija	0,4	- 0,1
Aktyvu	0,38	- 0,35
Darbo organizavimo inžinieriumi	0,38	- 0,03
Kitais nuteistaisiais	0,5	- 0,1
Neoficialiomis nuteistųjų grupėmis	0,33	0,32

Iš lentelės matyti, kad brigadų narių, kurie patenkinti darbu, grupinis indeksas yra aukštas, ir, atvirkščiai, nuteistųjų, nepatenkintų darbu, – neigiamas. Jų santykiai su administracija ir kitais nuteistaisiais yra neigiami.

Taigi darbu patenkintų nuteistųjų tarpusavio santykiai yra teigiami. Darbu ir darbo rezultatais nepatenkinti nuteistieji, negalintys nors minimaliai patenkinti savo poreikių, neigiamai žiūri į socialinę aplinką, darbuotojus ir kitus nuteistuosius, yra agresyvūs ir konfliktiški. Nuteistųjų, galinčių patenkinti poreikius darbu, santykiai net su kontrolieriais yra teigiami ($R=0,55$), o nepatenkintųjų darbu požiūris į kontrolierius yra neigiamas ($R=-0,03$), nes nuteistieji, negalėdami darbu patenkinti poreikių, vykdo neteisėtą veiklą, todėl kyla daug konfliktų.

Daugelis nuteistųjų, patenkintų darbu, gailisi padarę nusikaltimą, palaiko teigiamus santykius su giminėmis, stengiasi pasitaisyti. Jų savęs vertinimas sutampa su būrio viršininko vertinimu – teigiama charakteristika, ir, atvirkščiai, nuteistieji, nepatenkinti darbu, neprisipažįsta kaltais, neigia būrio viršininkų vertinimus – savo charakteristikas, pažeidinėja režimą, visiškai nesistengia pasitaisyti.

Tyrimas parodė, kad nuteistųjų asmenybės poreikių patenkinimas darbu turi įtakos psichologiniams ir pedagoginiams nuteistųjų ir administracijos santykiams, taip pat nuteistųjų santykiams su kitais nuteistaisiais ir savęs vertinimui.

Kalbėdami apie problemos aktualumą pabrėžėme, kad tiek pedagogai, tiek psichologai teigia, jog konstruktyvios sąveikos pagrindas – ugdytojų ir ugdytinių įsijautimas, atjauta – empatija.

Ar pataisos įstaigų darbuotojams ir nuteistiesiems būdinga empatija? Norėdami ištirti penitencinių įstaigų darbuotojų ir nuteistųjų empatiją PĮ darbuotojų ir nuteistųjų paprašėme atsakyti į tą patį klausimą: „Dėl ko Jūs labiausiai išgyvenate pataisos įstaigoje?“

Buvo sudaryta ir PĮ darbuotojams gražinta pataisos įstaigų darbuotojų išgyvenimų anketa, kurioje buvo pažymėtas išgyvenimų stiprumas: labai išgyvenu, išgyvenu, nelabai išgyvenu, visai neišgyvenu.

Visi pareigūnų išgyvenimai buvo suskirstyti į egocentrinus, pyktį ir empatiją nuteistųjų atžvilgiu. Pateikiame pareigūnų išgyvenimų lentelę.

2 lentelė. Pareigūnų išgyvenimai iki 1990 m.

Pareigūnų išgyvenimai proc. (iki 1990 m.)	
Egocentriniai	29 proc.
Pyktis nuteistųjų atžvilgiu	50 proc.
Empatija nuteistųjų atžvilgiu	21 proc.

Iš PĮ darbuotojų rangų skalės nustatėme, kad jiems iki 1990 m. labiausiai rūpėjo spręsti savo darbo organizacines problemas, t. y. kaip sustiprinti režimą, įvesti fizines bausmes, su-

mažinti pasimatymų skaičių nuteistiesiems ir kt. Taigi PĮ darbuotojų išgyvenimai susiję su pataisos proceso tobulinimu ir visiškai neišgyvenama dėl nuteistųjų (tai beasmenė sąveika, beasmenė edukologija). Antra, PĮ darbuotojų (iki 1990 m.) išgyvenimai agresyvūs. Darbuotojai nejaučia užuojautos, empatijos, nesistengia išklaudyti, suprasti. Trečia, gaila, kad į išgyvenimų skalę PĮ darbuotojai visiškai neįtraukė išgyvenimų, susijusių su nusikaltimų aukomis.

Taip pat tyrėme ir nuteistųjų išgyvenimus. Pateikiame jų išgyvenimus atspindinčią lentelę.

3 lentelė. Nuteistųjų išgyvenimai iki 1990 m.

Nuteistųjų išgyvenimai proc. (iki 1990 m.)	
Egocentriniai	57 proc.
Pyktis:	22 proc.
pataisos įstaigų darbuotojų atžvilgiu	7 proc.
įstatymų atžvilgiu	10 proc.
teismų atžvilgiu	0 proc.
kitų žmonių atžvilgiu	5 proc.
Empatija:	21 proc.
pataisos įstaigų darbuotojų atžvilgiu	0 proc.
įstatymų atžvilgiu	14 proc.
kitų žmonių atžvilgiu	7 proc.

Nuteistieji **visų pirma** (pagal reikšmingumą) pabrėžia išgyvenimus, susijusius su laisvės netekimu. Vadinasi, pataisos įstaigų darbuotojai ir nuteistieji bendra veikla siektų, kad nuteistieji būtų atleisti nuo bausmės prieš laiką, kad nuteistųjų buities ir materialinės sąlygos būtų panašios į sąlygas laisvėje. **Antri** pagal svarbumą – išgyvenimai, patirti išsiskyrus su šeima: gaila motinos, sunku šeimai, žmonai, vaikams, jaudina vaikų ateitis. Vadinasi, bendra PĮ darbuotojų ir nuteistųjų veikla turėtų būti skirta stiprinti nuteistųjų ryšius su šeima, padėti šeimai, nepamirštant ir nusikaltimo aukų, kurioms taip pat būtinas žmogiškas dėmesys, skatinantis nuteistųjų atgailą už padarytą moralinę, materialinę ir psichologinę žalą nukentėjusiajam, nes nuteistieji išgyvenimus apie auką nukėlė net į paskutinę – 42 vietą. Humaniški santykiai ir išgyvenimai dėl šeimos ir aukų skatintų geranoriškus aukų santykius su administracija ir kitais nuteistaisiais, todėl ryšiai su šeima ir bendruomene turi būti stiprinami, o ne ribojami. **Trečia** nuteistųjų išgyvenimų grupę sudaro šeimos sukūrimo klausimas. Tai labai sudėtinga problema: meilė teigiamai veikia nuteistųjų elgesį, todėl nuteistųjų vedybos galėtų būti toleruotinos. **Ketvirtį** pagal svarbumą yra nuteistųjų išgyvenimai dėl ateities, t. y. jaudinamasi: kaip gyventi, kaip rasti darbą, kur gyventi, kaip įgyti būstą atlikus bausmę. Dėl to PĮ darbuotojų ir nuteistųjų veikla turėtų būti skirta parengti nuteistuosius laisvei, stiprinti ryšius su bendruomene, aprūpinti nuteistuosius darbu, kad užsidirbtų pinigų gyvenimui. Nuteistųjų išgyvenimai dėl tobulinimosi ir saviuoklos yra **penkti** pagal svarbumą. **Šešti** yra asmeninės, individualios problemos ir išgyvenimai – didelė bausmė, mažai kas prisimena, gąsdina susitikimai su nukentėjusiais ir tais žmonėmis, kurie žino apie nusikaltimą, svarstymas, kaip pasirengti laisvei, atgaila, kad netaptų blogesni, kad nemoka prisitaikyti prie sąlygų ir kt. Būtina stiprinti nuteistųjų pedagoginį ir psichologinį konsultavimą, teikti profesionalią pagalbą, o tam reikia rengti pataisos įstaigų psichologus bei socialinius darbuotojus, pastariesiems suteikiant psichologijos ir psichoterapijos pagrindus.

Ištyrę PĮ darbuotojų ir nuteistųjų išgyvenimus statistiniais metodais nustatėme, kad nėra PĮ darbuotojų ir nuteistųjų išgyvenimų koreliacijos, tarpusavio ryšio, nepasireiškia empatija, tapatumo jausmai, įsijautimas. PĮ darbuotojams svarbiausia griežtinti režimą, skatinamas vienasipusis bendravimas, išorinėmis poveikio priemonėmis siekiama paklusnumo prievarta.

Paanalizuokime pataisos įstaigų darbuotojų ir nuteistųjų išgyvenimus po 1990 m.

4 lentelė. PĮ pareigūnų išgyvenimai 1990–2000 m.

Pareigūnų išgyvenimai proc. 1990–2000 m.	
Egocentriniai	50 proc.
Pyktis nuteistųjų atžvilgiu	17 proc.
Empatija nuteistųjų atžvilgiu	33 proc.

5 lentelė. Nuteistųjų išgyvenimai 1990–2000 m.

Nuteistųjų išgyvenimai proc. 1990–2000 m.	
Egocentriniai	26 proc.
Pyktis:	67 proc.
pataisos įstaigų darbuotojų atžvilgiu	33 proc.
įstatymų atžvilgiu	21 proc.
teismų atžvilgiu	8 proc.
kitų žmonių atžvilgiu	5 proc.
Empatija:	7 proc.
pataisos įstaigų darbuotojų atžvilgiu	0 proc.
šeimoms narių atžvilgiu	5 proc.
kitų žmonių atžvilgiu	2 proc.

Pareigūnų išgyvenimai

Patikrinsime hipotezę H_0 , kad pareigūnų išgyvenimai po 1990 metų nesusiję su išgyvenimais, kuriuos patyrė pareigūnai iki 1990 metų (žr. 6 lentelę). Tikrindami naudosime ranginį Spirmeno koreliacijos koeficientą. Apskaičiavę gauname empirinę jo reikšmę $\Gamma_s = -0,5$. Patikrinkime, ar gauta reikšmė statistiškai skiriasi nuo nulio. Tuo tikslu parenkame reikšmingumo lygmį $\alpha = 0,5$ ir taikome T kriterijų. Rezultatai pateikti 7 lentelėje.

6 lentelė. Duomenys

Pareigūnų išgyvenimai	Iki 90 M	
	Iki 90 M	PO 90 M
Egocentriniai	2	1
Pyktis nuteistųjų atžvilgiu	1	3
Empatija nuteistųjų atžvilgiu	3	2

7 lentelė. Rezultatai

	Γ_s	T(N-2)	Kritinė reikšmė p
Iki 90 M & PO 90 M	-0.5	-0.57735	0.666667

Kadangi apskaitos reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0.66$, tai yra didesnis už $p = 0.05$, H_0 atmesti negalime. Taigi teigti, kad yra ryšys tarp išgyvenimų, kuriuos pareigūnai jautė iki 1990 m. ir po 1990 m., negalime.

Nuteistųjų išgyvenimai

Pyktis

Hipotezė H_0 : Nuteistųjų pyktis darbuotojų, įstatymų, teismų ir kitų asmenų atžvilgiu po 1990 metų nesusijęs su pykčiu, kurį jautė nuteistieji po 1990 metų (duomenys pateikti 8 lentelėje).

8 lentelė. Duomenys

Pyktis	IKI 90 M	PO 90 M
Darbuotojų atžvilgiu	2	1
Įstatymų atžvilgiu	1	2
Teismų atžvilgiu	4	3
Kitų asmenų atžvilgiu	3	4

9 lentelė. Rezultatai

	Γ_s	T(N-2)	Kritinė reikšmė p
IKI 90 M & PO 90 M	- 0.6	1.06066	0.4

Iš rezultatų, pateiktų 9-oje lentelėje, matome, kad gauta kritinė reikšmė $p=0.4$ yra didesnė už pasirinktą reikšmingumo lygmenį $\alpha = 0.05$, todėl negalime atmesti H_0 , kad nuteistųjų pyktis darbuotojų, įstatymų, teismų ir kitų žmonių atžvilgiu po 1990 m. nesusijęs su pykčiu, kurį nuteistieji jautė iki 1990 metų. Darytina išvada, kad tarp šių požymių nėra statistiškai patikimo ryšio.

Paanalizuokime būrio viršininkų (socialinių darbuotojų) išgyvenimus rangų tvarka po 1990 metų. Svarbiausiu išgyvenimu laikomas mažas būrio viršininkų (socialinių darbuotojų) atlyginimas. Darbo užmokestį reikėtų suderinti pagal valstybinės funkcijos vietą ir minėtiems pareigūnams skirti tokius atlyginimus, kaip ir kitų teisėsaugos institucijų darbuotojams; taip pat paminėti atlyginimai pagal užimamas pareigas, pernelyg didelė disproporcija tarp eilinio, pagrindinio specialisto ir vadovo. Ta disproporcija, remiantis Vakarų šalių patirtimi, neturėtų skirtis daugiau kaip tris kartus.

Antri pagal svarbumą nurodyti išgyvenimai dėl darbuotojų saugumo. Ši problema galėtų būti išspręsta izoliuojant agresyvius nuteistuosius, taikant teisingus klasifikacijos kriterijus, vadovaujantis principu ne pagal nusikaltimų sunkumą ir teistumų skaičių, o pagal nuteisto asmens pavojingumo visuomenei laipsnį (nuostatos, tikslai, sąveika su nepalankia socialine aplinka, nesugebėjimas spręsti savo asmeninių ir socialinių problemų, agresyvumas, konfliktiškumas, sociopatija). Klasifikuojant pagal pavojingumo laipsnį nuteistieji turėtų būti laikomi skirtingomis sąlygomis: skirtingo saugumo laipsnio įstaigose ir tų pačių įstaigų patalpose, nustatyti atskiras laikymo sąlygas pagal atskirų nuteistųjų pavojingumo laipsnį: nakties metu uždaryti į atskiras kameras užtikrinant nuteistųjų ir darbuotojų saugumą, o dienos metu bendravimą riboti tik pagal atskiras laikymo grupes (paprastą, drausminę ir palengvintą grupę). Humaniški normalūs santykiai – noras padėti išspręsti nuteistųjų problemas – yra saugumo garantas tiek darbuotojams, tiek nuteistiesiems.

Treti – išgyvenimai dėl to, kad būrio viršininkams (socialiniams darbuotojams) suteikta per mažai teisių. Manytume, kad teisių pakanka, reikia tik jas žinoti ir tinkamai panaudoti, nes socialinių darbuotojų veiklos turinį sudaro gilinimasis į nuteistųjų asmeninių ir socialinių problemų priežastis, psichologinė–edukologinė pagalba nuteistiesiems sprendžiant jų problemas, aptariant priimamų sprendimų variantų padarinius. Taigi tai sričiai teisių visiškai pakanka.

Ketvirtos pagal svarbumą – blogos darbuotojų darbo sąlygos. Iš tiesų sunkios darbo sąlygos – tai sistemos specifika, pasireiškianti tam tikrais rizikos veiksniais. Darbo sąlygas pagerinti galima būtų mažinant socialinių darbuotojų darbo krūvį ir atleidžiant nuo su pareigomis nesusijusių darbų aptarnavimo, aprūpinimo, režimo kontrolės, perdėtos dokumentacijos, nes pagal Europos kalėjimų taisyklės viena iš pagrindinių socialinių darbuotojų pareigų – ginti nuteistųjų teises.

Penktas pagal svarbumą nurodytas įstaigų vadovų nepasitikėjimas socialiniais darbuotojais. Tai labai aktuali problema, kuri galėtų būti išspręsta gilinant šių darbuotojų profes-

nes žinias ir įgūdžius aukštųjų mokyklų kursuose. Nepasitikėjimas socialiniais darbuotojais iškelia vadovų ir pavaldinių santykių problemą, kuri gali būti išspręsta abiem šalims aiškinantis, tariantis, priimant sprendimus, keičiant komandinį administracinį valdymo stilių į konstruktyvų bendradarbiavimą, taikant „proto atakos“ metodą, ieškant bendrų sprendimo variantų, sąveikaujant vadovams ir pavaldiniams.

Šešti nurodyti išgyvenimai dėl per daug didelių laisvių ir teisių nuteistiesiems. Manytume, kad tai – pažangi užsienio penitencinių įstaigų įtaka: kuo daugiau teisių ir laisvių, tuo demokratiškesnė visuomenė, nes nuteistieji – taip pat visuomenės nariai.

Septinti – išgyvenimai dėl blogo tarnybų bendradarbiavimo, sukeliančio psichologinę įtampą. Iš tiesų daugelis PĮ darbuotojų funkcijų yra dubliuojamos, neskatinama tarnybų atsakomybė laikytis lygiavertiškumo ir lygiateisiškumo principų, instrukcijomis per daug sunorminta kiekvienos tarnybos veikla – tai senų laikų palikimas, – dingsta pareigūnų ir tarnybos iniciatyva, įsitraukiama į biurokratizmą priimant sprendimus. Minėti veiksniai padėtų decentralizuoti valdymą suteikiant daugiau atsakomybės kiekvienam darbuotojui. Pavyzdžiui, Švedijoje kalėjimo direktorius atsako už įstaigos uždavinių organizavimą, ryšius su visuomene, kitomis valstybės institucijomis, o už įstaigos vidaus veiklos organizavimą atsako du arba trys inspektoriai; visų pareigūnų apranga vienoda, be skiriamųjų ženklų; nėra suskirstymo į atskiras tarnybas; nėra, kaip mūsų sistemoje, prižiūrėtojų. Visi įstaigos darbuotojai atitinka mūsų vidurinėsios grandies pareigūnų lygį; dirba ne kaip atskiros tarnybos, o kaip viena komanda, turinti lygius įgaliojimus ir teises bei vienodą atsakomybę. Nerašomi tarnybiniai pranešimai dėl blogo nuteistųjų elgesio. Kiekvienas pareigūnas imasi priemonių, sprendžia problemą iš esmės neprimesdamas jos kitiems.

Aštunti – išgyvenimai dėl nevienodų atskirų tarnybų reikalavimų nuteistiesiems. Pagal psichopedagogines nuostatas nevienodi reikalavimai neskatina nuteistųjų elgesio korekcijos – veikiau yra paskata konfliktinėms situacijoms kilti, nes veiklos kokybė priklauso nuo konstrukcinės visų tarnybų sąveikos.

Devinti – išgyvenimai dėl per didelio valstybinių institucijų dėmesio nuteistųjų skundams. Manytume, kad gyvenant demokratinėje visuomenėje visų piliečių teises, taip pat ir nuteistųjų, gina įstatymas ir įstatymo vykdymo mechanizmas.

Dešimti – išgyvenimai dėl nereikalingų dokumentų. Be abejo, tarnybinių dokumentų turėtų būti sumažinta iki minimumo, nes daugiausiai dėmesio skiriama žmogaus problemoms, giliniimuisi į jų priežastis ir jų šalinimui, t. y. darbui su žmonėmis, o ne dokumentais.

Vieniolikti – išgyvenimai dėl nuteistųjų agresyvios psichologinės būsenos. Be abejo, kiekvienas PĮ darbuotojas privalo išmokyti priimti tiek teigiamas, tiek neigiamas nuteistųjų emocijas, išmokyti jas kontroliuoti. Tam būtinas specialus pasirengimas.

Dvylikti – išgyvenimai dėl pareigūnų nesąžiningumo. Nesąžiningumas – tai subjektyvi kategorija, priklausanti nuo asmenybės brandos, pareigos, atsakomybės supratimo bei darbo ir gyvenimo sąlygų. Be abejo, darbo ir gyvenimo sąlygos daro įtaką vienokiam ar kitokiam sąžiningumo supratimui.

Trylikti – išgyvenimai dėl psichologų ir psichiatrų trūkumo PĮ. Tai labai aktuali, skubiai sprendžiant problema. Prireikus reikia kviesti specialistus, konsultantus.

Keturiolikti – išgyvenimai dėl nepakankamos socialinių darbuotojų kompetencijos sprendžiant klausimus. Šią problemą galima išspręsti nuolat tobulinant praktines ir teorines žinias kvalifikacijos kėlimo kursų metu.

Penkiolikti – išgyvenimai dėl pagalbos nusikaltimų aukoms. Tai gana sudėtinga problema ir ją spręsti galima tik keičiant baudžiamąją politiką ir laisvės atėmimą restoratyviniu teisingumu, kur nusikaltimas laikomas kriminaliniais žmonių konfliktais, todėl atkuriant žmonių tarpusavio santykius pirmiausia atkreipiamas dėmesys į aukas (materialinės ir moralinės žalos atlyginimą, tarpusavio supratimo skatinimą, atgailą, žmogiškų santykių atkūrimą).

Šešiolikti – išgyvenimai dėl nuteistųjų narkomanijos. Narkomanijos problemos sprendimas priklauso nuo visos narkomanijos prevencijos programų įgyvendinimo visuomenėje.

Kiti išgyvenimai susiję su nuteistųjų įdarbinimu, per dideliu nuteistųjų skaičiumi. Iš tiesų, kaip įrodyta mūsų tyrimais, nuteistųjų poreikių tenkinimas darbu skatina žmogiškus tarpusavio santykius. Taigi nuteistųjų įdarbinimo problema ir nedarbo sumažinimas bendruomenėje

– aktualiausia socialinė dabarties problema, kurią išsprendus nusikalstamumas akivaizdžiai sumažėtų.

Nuteistųjų skaičiaus sumažinimui įtakos turėtų baudžiamosios politikos keitimas žmonių socialinių problemų sprendimu bei laisvės atėmimo bausmei alternatyvių priemonių taikymu.

Kitų tarnybų darbuotojų stipriausi išgyvenimai susiję su baime prarasti darbą. Visuomenės užimtumas padėtų išspręsti šią problemą. Gerai tai, jog skatinama profesinė konkurencija. Kita vertus, blogai tai, jog didinama įtampa, kyla nesaugumo jausmas dėl ateities.

Kaip jau buvo minėta, 2002 m. birželio mėnesį atlikome dar vieną laisvės atėmimo bausmę vykdančių institucijų pareigūnų – šįkart prižiūrėtojų – apklausą. Jos rezultatai panašūs kaip ir būrių viršininkų apklausos rezultatai, tačiau yra tam tikrų skirtumų. Trumpai juos apžvelgsime:

Pirma pagal svarbumą, kaip ir būrių viršininkams, išlieka mažų atlyginimų problema. Antri – specifiniai išgyvenimai, susiję su 2002 m. gegužės mėnesio įvykiais Alytaus griežtojo režimo pataisos darbų kolonijoje – baime užsikrėsti ŽIV.

Treti taip pat kiti, lyginant su būrių viršininkų apklausa, išgyvenimai. Prižiūrėtojai nurodė, kad nuteistieji vertinami labiau nei jie.

Blogos darbo sąlygos, kaip ir būrių viršininkų, nurodytos ketvirtoje vietoje. Penkti – išgyvenimai dėl to, kad vadovybė prižiūrėtojams skiria mažai dėmesio. Šeštos pagal svarbumą nurodytos menkos socialinės darbuotojų garantijos, tuo tarpu būrių viršininkai nurodė išgyvenimus dėl per didelių nuteistųjų laisvių ir teisių.

Septintas nurodytas išgyvenimas, kad dėl darbo trūkumų viršininkai visą kaltę suverčia prižiūrėtojams, aštuntas – per didelis viršininkų atleidumas nuteistųjų atžvilgiu. Šį išgyvenimą būtų galima įvardyti kaip į nuteistuosius nukreiptą pyktį. Beje, būrių viršininkai šį išgyvenimą nurodė aštuntą. Devintas – nerimas dėl užkrečiamų ligų. Tai rodo, kad įstaigose aktuali ne tik ŽIV, bet ir kitų ligų (pvz., tuberkuliozės) problema.

Dešimtas – išgyvenimas dėl darbdavių nepasitikėjimo prižiūrėtojais. Akivaizdu, kad įkalinimo įstaigose, be kitų, aktuali ir vadovų bei pavaldinių bendravimo problema. Vienuoliktas ir dvyliktas pagal svarbumą du išgyvenimai – mažai turima teisių bendraujant su nuteistaisiais ir sunku dirbti su tokiu dideliu nuteistųjų skaičiumi. Šie išgyvenimai tokie patys kaip būrių viršininkų išgyvenimai ir smulkiau jų neaptarinėsime.

Tryliktas – autoritarinis viršininkų bendravimo su prižiūrėtojais stilius. Šiai problemai reikėtų skirti deramą dėmesį, nes nepalankus mikroklimatas turi įtakos prižiūrėtojų darbo kokybei, o susikaupęs dėl šios problemos pyktis dažnai nukreipiamas į nuteistuosius. Baimė dėl savo gyvybės nurodoma keturioliktoje vietoje, nors kai kurie respondentai pažymėjo šį išgyvenimą kaip pirmą pagal svarbumą.

Penkioliktas – valdžios abejingumas tiek prižiūrėtojų, tiek nuteistųjų atžvilgiu. Šis išgyvenimas taip pat rodo tai, kad įstaigose esama vadovų ir pavaldinių problemų.

Minėtus išgyvenimus atspindi prižiūrėtojų santykiai su šeima. Aštuonioliktas nurodytas išgyvenimas, kad dėl įtampos darbe nukenčia santykiai su šeima.

Kiti išgyvenimai susiję su prižiūrėtojų baime prarasti darbą, neturinčiais pagrindo nuteistųjų reikalavimais, pataisos įstaigos tarnybų nesutarimais bei per mažu laisvų dienų skaičiumi. Kai kurios iš šių problemų yra tokios pačios, kurias įvardijo būrių viršininkai. Pastebėtina ir tai, kad prižiūrėtojai nenurodė kai kurių išgyvenimų, kuriuos pateikė būrių viršininkai (pvz., išgyvenimų dėl psichologų trūkumo įstaigose ar dėl nereikalingų dokumentų). Tai paaiškintina dviem faktais: prižiūrėtojų ir būrių viršininkų darbo funkcijos nėra vienodos, todėl ne visos problemos yra aktualios abiemis apklaustųjų grupėms, be to, nevienodas išsilavinimo lygis (jaunesniuoju pareigūnu, t. y. prižiūrėtoju, pagal Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2001 m. spalio 16 d. įsakymo Nr. 217 „Dėl pareigūnų darbo organizavimo Kalėjimų departamento prie teisingumo ministerijos bei jam pavaldžiose įstaigose ir valstybės įmonėse tvarkos patvirtinimo“ 2 ir 3 str. galima dirbti turint ne žemesnį nei vidurinį išsilavinimą, tuo tarpu pareigūnams ir vyresniesiems pareigūnams – būrio viršininkams – keliamas reikalavimas turėti ne žemesnį kaip aukštesnį išsilavinimą). Apklausos rezultatai parodė, kad prižiū-

rėtojai visiškai nejaučia empatijos nuteistųjų atžvilgiu ir itin akivaizdūs su saugumo jausmo trūkumu susiję išgyvenimai.

Nuteistųjų išgyvenimai iš esmės tokie patys, kokie buvo nurodyti iki 1990 metų. Išlieka išgyvenimai dėl ilgų laisvės atėmimo terminų. Tai neskatina elgesio korekcijos ir formuoja kriminogeninę asmenybę. Ilgas bausmės atlikimo laikas turi įtakos nusikalstamos patirties ir subkultūros plitimui. Visiškai nauji (po 1990 metų) išgyvenimai siejasi su užimtumo ir įdarbinimo problema.

2001 m. atlikti nuteistųjų išgyvenimų tyrimai rodo, kad pataisos įstaigų darbuotojų ir nuteistųjų tarpusavio santykiai tapo kur kas humaniškesni, nes griežtojo režimo nuteistieji išgyvenimus dėl to, kad administracija nesilaiko įstatymų pagal rangą (nuo 1 iki 39), nurodė 34-tus, o išgyvenimus dėl administracijos spaudimo – 35-tus. Tai rodo, kad Kanados, Europos Sąjungos, Skandinavijos šalių, ypač Švedijos kalėjimų ir probacijos tarnybų, darbas neuėjo veltui ir pasiekė naują etapą, nes Lietuvos teisės universiteto Penitencinės teisės ir veiklos katedros studentai 2001 m. vasarą atliko stažuotę Švedijoje Malmės miesto kalėjimuose ir šiais metais ten išvyks 5 studentai gerinti penitencijos srities žinias ir tobulinti praktinius įgūdžius.

Remiantis tyrimu reikia konstatuoti, kad nuteistųjų išgyvenimai netapo PĮ darbuotojų išgyvenimais, kad nepasireiškia empatija, nes nuteistųjų ir PĮ darbuotojų išgyvenimai visiškai nesutampa. PĮ darbuotojų išgyvenimų tyrimai rodo, kad ypač daug dėmesio turi būti skiriama vadovų ir pavaldinių humaniškų santykių kūrimui.

Išvados

1. Tyrimai parodė, kad hipotezės prielaida, jog nuteistojo asmenybės poreikių patenkinimas darbu prisideda prie humaniškų nuteistųjų ir pataisos įstaigų darbuotojų santykių ugdymo, skatina nuteistuosius pasitaisyti ir dorai elgtis, pasitvirtino. Ji svarbi penitencinių įstaigų psichopedagoginiam procesui tobulinti, visuomenės saugumo ir nusikaltimų profilaktikai užtikrinti. Galima daryti prielaidą, kad jeigu nuteistieji ir visi kiti Lietuvos piliečiai galėtų patenkinti savo poreikius doru darbu (dabar dirba tik 15,5 proc. nuteistųjų laisvės atėmimu¹), natūraliai susikurtų sąlygos asmenybei tobulėti, plėstis humaniškiems žmonių santykiams, mažėtų nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų. Tikėtina, kad šią problemą padės išspręsti aktyvi pataisos inspekcijų veikla.

2. Nebuvo patvirtinta prielaida, kad pataisos įstaigų darbuotojų ir nuteistųjų tarpusavio santykiai empatiški. Iki 1990 metų – Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo – koreliacinio PĮ darbuotojų ir nuteistųjų išgyvenimų ryšys nebuvo nustatytas. Praktikoje vyrauja beasmenė sąveika, empatija nepasireiškia. Tai turi įtakos nuteistųjų ir pataisos įstaigų darbuotojų agresyvumui. Tobulinant ugdomąją sąveiką keltina darbuotojų psichologinė ir pedagoginė kvalifikacija, siektina, kad pataisos įstaigų ugdytojais dirbtų kvalifikuoti socialiniai darbuotojai, galintys kurti efektyvias pataisos programas ir suteikti nuteistiesiems psichologinę bei pedagoginę pagalbą. Nors pareigūnų išgyvenimai po 1990 metų iš esmės skiriasi (reikšmingumas patvirtintas statistiškai), deja, ir po 1990 metų nuteistųjų išgyvenimai netapo pataisos įstaigų darbuotojų išgyvenimais. Dar labiau tai pastebima lyginant jaunesniųjų pareigūnų apklausos rezultatus.

3. Penitencinių įstaigų darbuotojų ir nuteistųjų sąveika reguliuojama įstatymais. Tobulinama konstruktyvioji sąveika. Remiantis užsienio patirtimi siūlytina kurti veiksmingesnį teisinį pataisos procesą. Tyrimo duomenų pagrindu nustatyta, kad naują Bausmių vykdymo kodeksą derėtų vadinti Elgesio su nuteistaisiais arba Pataisos, bet ne Bausmių vykdymo kodeksu, baudžiamąją politiką reikėtų keisti racionali socialine raida, spręsti asmenines žmonių problemas. Humanizuojant baudžiamąją politiką plačiau taikytinos alternatyvios laisvės atėmimo priemonės: atkuriamasis (restoratyvinis) teisingumas bei pataisa be laisvės atėmimo (probacija ir parolis), t. y. pataisos inspekcijų veikla, nesusijusi su laisvės atėmimu.

¹ www.nplc.lt

4. Elgesio su nuteistaisiais arba Pataisos kodekse derėtų numatyti straipsnį, įtvirtinantį, kad visi nuteistieji (išskyrus pavojingus visuomenei), atlikę du trečdalius bausmės, būtų be teismo įsikišimo siunčiami į pataisos inspekcijas. Rengiant nuteistųjų pataisą reglamentuojančius teisinius aktus remiantis užsienio šalių patirtimi daugiau dėmesio vertėtų skirti laisvės atėmimui alternatyvioms bausmėms.

5. Ypač daug dėmesio kreiptina į PĮ darbuotojų ir vadovų humaniškų tarpusavio santykių plėtrą. Reikėtų rengti plataus profilio vidurinėsios grandies PĮ specialistus, jų neskaidant į atskiras tarnybas, kurie pratintųsi dirbti sutartinai, vienoje komandoje, palaikytų, kooperuotų ir koordinuotų vieni kitų ir visos grupės veiksmus. Taip būtų išvengiama funkcijų dubliavimo, bereikalingos tarnybų trinties, o kartu būtų palaikoma glaudesnė pareigūnų sąveika su nuteistaisiais.

Pastarasis laikotarpis, pradedant 1990-aisiais, – naujovių diegimo metai, tačiau norėtųsi, kad naujovių įdiegimo procesai būtų spartesni. Tai padėtų tobulinti PĮ darbuotojų ir nuteistųjų konstrukcinę sąveiką.

LITERATŪRA

1. **Aramavičiūtė V.** Mokinių dorovinės pozicijos formavimas. – Kaunas: Šviesa, 1985.
2. **Bajoriūnas Z.** Šeimos edukologija. – Vilnius, 1997.
3. **Bitinas B.** Auklėjimo procesas. – Šiauliai, 1995.
4. **Bitinas B.** Auklėjimo teorijos ir metodikos klausimai. – Kaunas: Šviesa, 1986.
5. **Foucault M.** Disciplinuoti ir bausti. – Vilnius: Baltos lankos, 1998.
6. **Jovaiša L.** Ugdymo mokslas ir praktika. – Vilnius: Agora, 2001.
7. **Kočiūnas R.** Psichologinis konsultavimas. – Vilnius: Lumen, 1995.
8. **Tipinės** minimalios elgesio su nuteistaisiais taisyklės. Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991.
9. **Lietuvos Respublikos** teisingumo ministro 2001 m. spalio 16 d. įsakymas Nr. 217 „Dėl pareigūnų darbo organizavimo Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos bei jam pavaldžiose įstaigose ir valstybės įmonėse tvarkos patvirtinimo“.
10. **Vabalas–Gudaitis J.** Konstrukcinės sąveikos pedagogika. Psichologijos ir pedagogikos straipsniai. – Vilnius: Mokslas, 1983.
11. **The European** prison rules. – Strasbourg, 1987.
12. **Use of Technology in Community Correction.** – Canada, 1998.
13. **Акацукa К.** Многообразие проблем, стоящих перед пенитенциарными системами в Азии. Международный симпозиум „Тюрьмы и общество“. – Кингстон, Онтарио, Канада, 1998.
14. **Закс Л.** Статистическое оценивание. – Москва: Статистика, 1976.
15. **Лаппи–Сеппала Т.** Регулирование количества заключённых в тюрьмах. Международный симпозиум „Тюрьмы и общество“. – Кингстон, Онтарио, Канада, 1998.
16. **Русалинова А. А.** Применение метода групповых оценок в социально–психологических исследованиях // Экспериментальная и прикладная психология. 1971. Вып. 4
17. **Суходольский Т. В.** Основы математической статистики для психологов. – Ленинград: Изд–во Ленинградского ун–та, 1972.

CONSTRUCTIVE INTERACTION BETWEEN EMPLOYEES OF PENITENTIARY INSTITUTIONS AND INMATES

Assoc. Prof. Dr. Julius Dermontas

Lecturer Ramūnas Liutikas

Law University of Lithuania

Summary

The problem of constructive interaction $S \leftrightarrow S_1$ between penitentiary workers and inmates is a topical issue in Lithuania today. The essence of the constructive interaction is empathy, and the aim of the interaction is to make the members of the interaction more cooperative with each other by solving personal and social problems of inmates. The opposite effect to that interaction - one-way relationships, stimuli $\Rightarrow$ reaction (as behaviourism suggests), brings about unnatural and abnormal behaviour, both of the trainers and their trainees.

The aim of the article is to set the peculiarities of the interaction between the employees of the penitentiary institutions and inmates, and anticipate the penitentiary activities and educational interaction.

The research has proved the hypothesis that the satisfaction of personality's needs of inmates by work and their capabilities to solve their personal and social problems improve the human relations between the staff and the inmates, encourage them to change and behave better, and not to commit crimes again, and thus public security is strengthened.

The hypothesis that the empathy prevails the relations of the staff of correctional institutions and the inmates was not proved. There was no correlation established between the concerns of the staff and the inmates in the research of 1980-1990 (up to the Restoration of Statehood). Impersonal interaction with empathy lacking predominates. Unfortunately, concerns of the inmates did not become the concerns of the staff of the correctional institutions. This triggers aggressiveness of both the staff and the inmates. Educational-psychological qualification of the staff should be updated (qualified social workers are necessary in correctional institutions for the creation of effective correctional programs and for the provision of educational-psychological help).

Since constructive interaction between the staff of correctional institutions and the inmates is regulated by the laws, more efficient legal base for the correctional process is needed. The experience of foreign countries should be considered. The research shows that the Code of the Treatment of Prisoners, or Correctional Code (not the Punishment Code) must be adopted as soon as possible. Penal policy must be improved by social development and solution of personal problems. Alternative sentences must be applied more often (restorative justice, probation and parole - correctional inspectorates).

Particular attention should be paid to the creation of humane interrelations between the staff of correctional institutions and the inmates, train wide-profile specialists for correctional institutions who worked as a team.

The years from 1990 saw the implementation of innovations in Lithuanian penitentiary system, the changing of custodial sentences into non-custodial ones. However, it would be preferable to have a faster process of innovation.

Keywords: interaction, social interaction, empathy, constructive interaction, restorative justice, probation, parole